

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕПРИВОВАНИХ ПІДЛІТКІВ: РЕВІТАЛІЗАЦІЙНИЙ РАКУРС

Дар'я Гошовська, Ярослав Гошовський

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
daria66@ukr.net

У статті йдеться про те, що діти, позбавлені сімейної опіки, вступаючи в межі підлітковості, відчують на собі негативний вплив і посилений тиск як різновидової депривації, так і загальновікових підліткових психофізичних закономірностей, зокрема особливості пубертату як гетерохронного статевого дозрівання, кризові наслідки переходу з початкової школи в основну, конфліктний та проблемний характер міжособистісного спілкування, переживання численних підліткових комплексів тощо. З'ясовано, що внаслідок перебування в силовому полі суті й традицій інтернатного закладу та через відсутність рідних батьків як зразків для підсвідомого і свідомого наслідування в депривованих вихованців утворюються підвищена внутрішня конфліктність, амбівалентність, намагання до уникнення й самотності й інші пасивні та дискомфортні поведінкові тенденції, що дуже негативно впливають на становлення їхньої соціальної ідентичності. Установлено, що деприваційний режим життєіснування дітей гальмує повноцінний особистісний розвиток та істотно ускладнює спроможність до самореалізації. Теоретично й емпірично доказано, що закладове (несімейне) виховання в школах-інтернатах та інших інституціях без батьків зумовлює блокаду базової потреби в афіліації як необхідності в приналежності, стимулює засвоєння неправильних сімейних, статевих, статусних і рольових ідентифікаційних моделей. Установлено, що депривовані підлітки схильні до поступливості й внутрішньої самоконфліктності, прагнуть уникнення, мають наміри до ототожнення насамперед через рефлексивне самозвинувачення, проявляють конформність, інтровертність і самотність, а також демонструють довірливість та залежність у прийнятті власного Я. Наголошено, що депривовані діти нагально потребують психолого-педагогічного ревіталізаційного супроводу для вироблення навичок успішного позитивного самоприйняття й набуття повномірної особистісної та соціальної ідентичності.

Ключові слова: депривація, сімейна депривація, підлітки, самосвідомість, ідентифікація, соціальна ідентичність, школа-інтернат.

Daria Hoshovska, Yaroslav Hoshovskyi. Psychological Features of Social Identity of Deprived Teenagers: From Revitalization Perspective. It's observed that becoming teenagers children, who have a lack of family care, feel the negative

influence and powerful pressure not only of diversity of deprivation, but of the age-related adolescent psychophysical regularities, in particular, it focuses on the feature of puberty as heterochronic pubescence, crisis effects of transferring from the primary to the secondary school, conflict and problem character of interpersonal communication, experience of various complexes etc. It's found out that as a result of being in the force field of essences and traditions of the boarding school and because of absence of one's own parents as examples for subconscious and conscious imitation, deprived children have got increased inner conflict, ambivalence, trying of avoidance or loneliness. and other passive and uncomfortable behavioural tendencies that have a very bad influence on the forming of social identity. It was set up that deprived mode of children's life-being is an obstacle in the way of the full personal development and ability to self-realization. It's theoretical and empirically proved that unfamiliar upbringing in the boarding schools or other institutes without parents forms the blockade of the basic needs in affiliation, stimulates the learning of wrong family, sexual, status and role identity models. According to the investigation, the deprived teenagers are predisposed to pliability and internal self-conflict, they want an avoidance and intend to equate first of all by a reflexive self-prosecution. It is significant that deprived children need psychological pedagogical revitalized accompaniment for making the skills of successful positive self-acceptance and receiving of full personal and social identity.

Key words: deprivation, family deprivation, teenagers, self-consciousness, identification, social identity, boarding school.

Дарья Гошовская, Ярослав Гошовский. Психологические особенности социальной идентичности депривированных подростков: ревитализационный ракурс. В статье речь идет о том, что дети, лишённые семейного попечительства, вступая в подростковость, чувствуют на себе негативное влияние и усиленное давление как разнородной депривации, так и общевозрастных подростковых психофизических закономерностей, в частности особенностей пубертата как гетерохронного полового созревания, кризисные последствия перехода из начальной школы в основную, конфликтный и проблемный характер межличностного общения, переживания многочисленных подростковых комплексов и т. п. Выяснено, что в результате пребывания в силовом поле сути и традиций интернатного заведения и из-за отсутствия родителей как образцов для подсознательного и сознательного наследования у депривированных воспитанников образуются повышенная внутренняя конфликтность, амбивалентность, попытки к избеганию и одиночеству и другие пассивные и дискомфортные поведенческие тенденции, которые очень негативно влияют на становление их социальной идентичности. Установлено, что депривационный режим существования детей тормозит полноценное личностное развитие и существенно усложняет возможность к самореализации. Теоретически и эмпирически доказано, что институциональное (несемейное) воспитание в школах-интернатах и других учреждениях без родителей предопределяет блокаду базовой потребности в афiliationи как необходимости в принадлежности, стимулирует усвоение

неправильных семейных, половых, статусных и ролевых идентификационных моделей. Установлено, что депривированные подростки склонны к уступчивости и внутренней самоконфликтности, жаждут избежания, намереваются к отождествлению, в первую очередь, путем рефлексивного самообвинения, проявляют конформность, интровертированность и одиночество, а также демонстрируют доверчивость и зависимость в принятии собственного Я. Отмечается, что депривированные дети неотложно нуждаются в психолого-педагогическом ревитализационном сопровождении для выработки навыков успешного позитивного самопринятия и приобретения целостной личностной и социальной идентичности.

Ключевые слова: депривация, социальная депривация, подростки, самосознание, идентификация, социальная идентичность, школа-интернат.

Постановка наукової проблеми та її значення

Соціальна ідентичність як поліфундаментальний феномен належить до генералізованих відносин людини насамперед завдяки ціннісно-семантичному ототожненню з певною статусною належністю або рольовою позицією в соціопросторі. Вона є одним із найважливіших видів індивідуально-суб'єктивних уявлень особистості щодо тих об'єктивних позицій, які вона займає в соціальному хронотопі. Осмислення континуальної залежності між собою, власним Я, усвідомлення своєї тотожності з чимось або кимось передбачає системне й експліцитне уявлення про соціальне довілля та про усталені статусно-рольові позиції, які посідають і відіграють люди. Набуття особистістю адекватної та повномірної ідентичності постає однією з найважливіших базових потреб людини, оскільки свідчить про її здатність щодо віднайдення своєї тотожності, спроможності до усвідомлення самості в просторі й часі власного життя. Важливим результатом досягнення соціальної ідентичності є принцип цілісності як синтез набутої впевненості внаслідок віднайдення основних тригерів спілкування й подолання комунікативних фільтрів і перепон у міжособистісно-ідентифікаційних відносинах. Про досягнуту соціальну ідентичність свідчать відрефлексовані та впорядковані події й детермінанти, завдяки яким відбулося формування інтеграції/дезінтеграції на якомога більшій кількості рівнів особистісної самопрезентації, наприклад континуальна залежність між Я-реальним і Я-ідеальним, Я-індивідуальним та Я-груповим, Я-презентованим і Я-маскованим тощо.

Психогенеза особистісної ідентичності (особливо на етапі підлітковості та юності) відбувається не за принципом лінійності процесів, адже вона може спіралеподібно або повертатися до попе-

редніх своїх рівнів, або набувати нових кількісно-якісних модальностей. Отож, навіть досягнувши внаслідок посиленої різнобічної ідентифікації певної ідентичності, людина може знову переживати кризу ототожнення й повертатися до дифузної та хаотичної моделі.

Дуже складно та контраверсійно відбувається перебіг ідентифікаційних процесів в умовах різновидової (зокрема соціальної) депривації, адже особистість підлітка, перебуваючи в режимі різнотипних обмежень власного розвитку, насамперед у суспільних площинах самореалізації, переживає низку різноманітних деструкцій і дисфункцій, особливо в плані самоусвідомлення й набуття тотожності.

Мета й завдання статті – дослідження особливостей психогенези соціальної ідентичності депривованих підлітків.

Аналіз досліджень із цієї проблеми

Проблеми психологічної специфіки онто- й соціогенезу особистості, яка зазнає негативного впливу різновидової депривації, є об'єктом детального наукового вивчення багатьох дослідників (М. Айнсворз, Дж. Боулбі, Й. Лангмейєр, М. Лісіна, Є. Макогончук, З. Матейчек, І. Мудрак, В. Мухіна, Л. Осьмак, А. Прихожан, О. Уманська, А. Фройд, І. Фурманов, Р. Шпітц та ін.), які відзначають, що *ключовою сутнісною ознакою цього явища виступає різнобічна блокада базальних можливостей для реалізації екзистенційних потреб* (Гошовська, Гошовський, 2014: 140–145; Гошовська, 2013: 77–104; Поляков, 2009: 24). Навіть саме змістове термінологічне наповнення лексеми «депривація», перебуваючи в лінгвістичних традиціях англійського понятійного ряду (deprivation), за основною етимологічною суттю є найближчим до таких дефініцій, як «позбавлення» можливості для задоволення чогось украй важливого, істотне «обмеження», «блокування» потреб тощо.

Найтипніше трактування соціальної депривації полягає в розумінні того, що задоволення соціогенних запитів, потреб і намагань людини як члена певної цивілізаційної спільноти є нереалізованим та пригніченим. Система деприваційних обмежень і позбавлень чинить гальмівний вплив на психогенезу особистості, ускладнюючи можливості її соціальних досягнень на рівні засвоєння поціновуваних у суспільстві ролей і статусів. Наслідками перебування людини в режимі соціальної депривації, особливо в гостро виявлених та болісних випадках соціального ізоляціонізму (в'язниця, пенітенціарний заклад, полон, концентраційний табір тощо), постають численні психотравми, які можуть супроводжувати весь її подальший життєвий шлях. Окремим

видом «індивідуально-соціального» болю є драматична відірваність новонародженої дитини від матері, її вимушене відокремлення, фізично-духовна сепарація від біосоціальної материнської опіки та виховання в сиротинцях, школах-інтернатах, притулках тощо (Гошовська, Гошовський, 2014: 140–145; Гошовська, 2013: 77–104; Поляков, 2009: 24). Рання відірваність від усталених форм, способів, механізмів й інститутів соціалізації породжує дихотомію в процесах самоусвідомлення та ідентифікації дитини, адже її неприсутність у сімейному мікродовкіллі зумовлює появу різномодальних властивостей деприваційного синдрому. Характерними ознаками цього є параметри іррегулярності розвитку, сповільнення, затримка, ускладнення (іноді спотворення) особистісного становлення та потужний нівеляційний вплив ознак дизонтогенезу. Типовим біосоціоритмом життя депривованого підлітка, який перебуває в школі-інтернаті, постає переважання негативних психостанів, насамперед тривожності, депресивності, фрустрованості, соціальної аутистичності, самотності, які сумарно породжують розлади й дисфункції в афективно-когнітивних і регулятивно-поведінкових векторах життєдіяльності (Гошовська, Гошовський, 2014: 140–145; Гошовська, 2013: 77–104; Поляков, 2009: 24).

М. Яромовіц відзначає високу співмірність між особистісною й соціальною ідентичністю, адже якщо перша з них презентується як деяка підсистема знань про самого себе, що формуються, насамперед, завдяки порівнянню власного Я з членами інгрупи, а також містить зосередження своєрідних і неповторних рис, то друга з них виступає набором дуже специфічних рис, однак таких, які проявляються здебільшого в процесі соціального порівняння представників інгрупи й аутгрупи. Констатується істотне переважання соціальної ідентичності, що зумовлено високою мірою відмінностей упродовж своєрідної порівняльної зв'язки «Ми–Вони». Констатовано також прояви низького рівня відмінностей у процесі порівняння «Я–Ми» та наголошено на оберненості цих процесів. Відзначено, що особистісна ідентичність домінує в людей, які мають дуже високий рівень відмінностей у порівняльній ситуації «Я–Ми», а також доволі низький рівень у процесі порівняння «Ми–Вони» (Jaromowic, 1998: 44–52).

Ми вважаємо, що депривація сімейного спілкування негативно впливає на особливості інтрагрупового структурування й міжособистісне сприймання підлітків – вихованців інтернатних установ, сприяє фіксації розмитого та полізалежного образу Я (Ми). Унаслідок

авторитарної гіперсоціалізації, котру досить часто простежуємо в закритій виховній установі, визначальною особливістю образу Я депривованих дітей стає інтерференція з метаобразом Я (Ми) («інтернатська дитина»).

Унаслідок тривалого перебування в силовому полі різноманітних обмежень розвитку депривована особистість досить часто переживає кризу ідентичності. Класичні концептуальні підходи щодо цього феномену найповніше розкрито в працях Дж. Марсія (Marcia, 2002: 7–28) й С. Арчер (Archer, 1985: 79–100), які на рівні розроблених власних теорій, ґрунтуючись на епігенетичній карті Е. Еріксона, виокремлюють чотири основні моделі або стани формування ідентичності (наслідування, дифузія, мораторій, досягнення ідентичності). Учені зазначають, що різноманітні «дорослі» ролі засвоюються молодими людьми досить складно й гетерохронно, а ідентифікація з ними теж відбувається не одразу та не одночасно. Болісне й раніме сприймання критики, імпульсивність і максималізм рішень, які приймаються, прагнення до самостійності та інші автономізаційні й сепараційні тенденції наштовхуються досить часто на опір із боку дорослих, що якраз і породжує відчуття переживання кризи (Archer, 1985: 79–100; Marcia, 2002: 7–28). За нашими дослідженнями, депривованим дітям здебільшого притаманна якраз модель дифузії, дещо рідше – мораторію ідентичності (Гошовська, Гошовський, 2014: 140–145; Гошовська, 2013: 77–104).

Поглиблений психологічний аналіз кризи ідентичності особистості, здійснений І. Середницькою, свідчить, що вона може проявлятися у людей різного віку, різної статі, відмінного соціального статусу, неодинакового професійного й життєвого досвіду. Формально-динамічні та якісні показники переживання кризи ідентичності залежать від соціальної детермінації, тому закриті й авторитарні суспільства культивують пригнічений деприваційний шлях розвитку, а покомпонентний склад індикаторів ідентичності в пригнобленої людини містить низку континуальних (біполярних) утворень, на протилежних полюсах яких наявні ознаки ідентичності–неідентичності, тобто кризи (Середницька, 2005: 20). В умовах соціальної депривації, ґрунтованої на принципах авторитаризму й інституціалізму виховання, які часто культивуються в інтернатних закладах, криза ідентичності істотно посилюється та поглиблюється, що потребує обов'язкового психолого-педагогічного супроводу й ревіталізаційної допомоги. В окресленому ракурсі дуже цікаве та доречне дослідження Е. Гофмана, у якому констатовано намагання багатьох суспільств й окремих людей керувати

«зіпсованою ідентичністю», що викликало та породжує далі численні проблеми стигматизації, сегрегації й інших асоціальних та антигуманних настановлень і тенденцій (Гофман, 2000). Отож ревіталізація – це, насамперед, не втручанням в ідентичність, а виважений і гуманний фахово-психологічний супровід ототожнювальних процесів із наголосом на ампліфікацію як самопідсилення депривованої особистості й досягнення нею генетично-психологічного «саморуху».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження

Упродовж тривалого вивчення особливостей ревіталізації психогенези депривованої особистості нами обґрунтовано психолого-педагогічні засади розуміння та інтерпретації цього багатогранного соціально-психологічного явища (Гошовська, Гошовський, 2014: 140–145; Гошовська, 2013: 77–104). Ми виходимо з позицій, згідно з якими депривація як усвідомлене або неусвідомлене незадоволення особистості рівнем забезпечення основних екзистенційних потреб є істотним гальмівним чинником, що ускладнює, сповільнює і/або спотворює її онто- й соціогенез. Численні психосоціальні обмеження (відсутність сімейної турботи, нестача любові, тісного соціально-комунікативного контакту, перцептивно-тактильної стимуляції, сімейно-родинного виховання тощо) зумовлюють серйозні порушення розвитку депривованих дітей у всіх площинах їхньої життєвої активності (Гошовська, 2013: 77–104).

Набуття дитиною особистісної ідентичності блокується закладовою депривацією, яка зумовлює те, що діти, виховуючись без батьків в інтернатних установах, не отримують потрібної допомоги у формуванні власних афіліаційних очікувань, передусім тоді, коли потрібно набути ототожнення з адекватними статевими й сімейними ідентифікаційними зразками/моделями. Дуже ускладнюється та хаотизується оволодіння рольовими преференціями, адже внаслідок відсутності повноцінного внутрішньосімейного спілкування хаотизується засвоєння патернів значущої просоціально-ідентифікаційної інформації щодо життєдіяльності, посідання поціновуваних статусів і відігравання адекватних соціальних та статевих ролей. Депривація породжує надмірне тло нервово-психічної напруги, стимулює переживання підлітком стану знехтуваності, непотрібності, меншовартості, культивує невпинне відчуття провини й власної недосконалості, нав'язане іншими, а тому негативно впливає на її ідентифікаційні наміри та спроможності. Психогенеза депривованих підлітків відбувається вкрай специфічно, дуже своєрідним і нетиповим способом, що істотно відрізняє їх від

однолітків, які зростають та виховуються в нуклеарних сім'ях (Гошовська, Гошовський, 2014: 140–145; Гошовська, 2013: 77–104; Поляков, 2009: 24). Ототожнювальні наміри й потенціали в депривованих дітей, які цілодобово мешкають в інтернатному закладі, через відсутність сімейного мікроклімату наштовхуються або на вакуум, або на хаотизм, тому підсвідомо чи свідомо ми обирають ідентифікаційні моделі, які доволі часто досить віддалені від справжніх реалій. Зазначимо, що діти, позбавлені сімейної опіки, вступаючи в межі підлітковості, відчують на собі негативний вплив і посилений тиск як різномірної депривації, так і загальновікових підліткових психофізичних закономірностей, зокрема впливають на особливості пубертату як гетерохронного статевого дозрівання, кризові наслідки переходу з початкової школи в основну, конфліктний та проблемний характер міжособистісного спілкування, переживання численних підліткових комплексів тощо. Унаслідок обмежувальної сутності феномену соціальної депривації відбувається пригнічення особистісного розвитку як у внутрішньопсихічних площинах психоструктури, так і в побудові конструктів усвідомлення зовнішньопсихічних детермінант та подій. З'являються амбівалентні перепади у формуванні самосвідомості, зокрема на рівні неадекватності й розбалансованості самооцінки (від хворобливо заниженої до необґрунтовано завищеної); розлади із самоакцептацією (іноді аж до неприйняття власного імені, прізвища, зовнішності тощо). Крім хаотичного та дифузного самоусвідомлення досить розповсюдженими симптомами депривованої психогенези постає розбалансована емоційність, яка супроводжує високоїмовірну хибну статево- й сімейнорольову ідентифікацію (Гошовська, Гошовський, 2014: 140–145). Соціальна депривація істотно підсилює притлумлення суб'єктності, пригнічує розвиток внутрішньої активності та блокує становлення особистісної незалежності дітей. По суті, депривована дитина набуває полізалежності від норм, приписів і традицій інтернатної навчально-виховної установи, де культивується чітка регламентація поведінки, що розбалансовує формування власного Я і робить весь процес розвитку конформним. Блокування потреб та заборона вільного самовиявлення емоцій, бажань, прагнень (іноді навіть дозвільне справляння фізіологічних потреб) дуже збіднюють психоструктуру знедоленої дитини, стимулюючи розвиток пригніченого образу вихованця інтернату («безбатченка», «інкубаторця» й інших негативних та образливих стигматів) (Гофман, 2000; Гошовська, Гошовський, 2014: 140–145; Гошовська, 2013: 77–104). Депривація

спричиняє неадекватний модус свідомості, негативно позначається на самосвідомості, породжує відхилення у формуванні самооцінки й самоприйняття, шкодить психічному здоров'ю, служить причиною розладів та дисгармоній у процесі особистісного становлення дітей, позбавлених опіки батьківської сім'ї. Істотною перепорою для становлення соціальної ідентичності є доволі часте вимушене перебування в стані когнітивного дисонансу, що зумовлено об'єктивними детермінантами (сирітство, відмова батьків, позбавлення їхнього батьківського права тощо), а також проживання в умовах інституційної депривації, які мають низку специфічних субкультурних ознак (депривований хронотоп, жорсткі авторитарні методи виховання, спільність особистого простору, речей тощо). Результатом тривалого соціального депривування є низка ускладнень упродовж процесів набуття вікових, статевих, соціальних ролей і статусів, що зумовлює дифузність ідентифікаційних зусиль депривованих дітей та породжує кризу ідентичності. Детерміноване режимом закладових обмежень становлення ідентифікаційних зусиль депривованої дитини породжує так звану «відтерміновану ідентичність», характерними ознаками якої є розмитість уявлень і несамостійність рішень, невпевненість поведінки та боязкість в ототожненні, а також загальна депресивність і дезадаптованість. В умовах соціальної депривації цілком можливими стають хибні статеворольові орієнтації як наслідок відсутності сімейної взаємодії й браку моделей для просоціальної ідентифікації. Особистісні дисфункції зумовлюють прогресування емоційно-оцінних розладів, коли власне Я «бачиться» очима друзів, однолітків, випадкових людей. Постає афективно-оцінний дисбаланс, прогресують механізми усамітнення як відображення прагнень до замкнутості та відмежування, вибудовуються різнотипні комунікативні психозахисні тактики й стратегії, які створюють проблеми для самоототожнення. На теоретико-емпіричному рівні нами встановлено, що закладове (несімейне) виховання в школах-інтернатах та інших інституціях без батьків зумовлює блокаду базової потреби в афіліації як необхідності в приналежності, досить часто стимулює засвоєння неправильних сімейних, статевих, статусних і рольових ідентифікаційних моделей. Також констатовано, що депривовані підлітки схильні до поступливості й внутрішньої самоконфліктності, проявляють конформність, інтровертність і самотність, прагнуть уникнення, мають наміри до ототожнення насамперед шляхом рефлексивного самозвиначення, а також демонструють довірливість і залежність у прийнятті власного Я (Гошовська, Гошовський, 2014: 140–145; Гошовська,

2013: 77–104). Отож депривовані підлітки потребують нагальної ревіталізаційної допомоги. Ревіталізація (від лат. *re* ... – відновлення та *vita* – життя, дослівно – повернення життя) – поняття, що характеризує фундаментальні психофізичні та соціальні процеси відновлення, оживлення, відтворення особистості. Ми трактуємо ревіталізацію як системно організований психолого-педагогічний процес відновлення пригніченого екзистенційного статусно-рольового балансу й потенціалу особистості. Ревіталізація передбачає зменшення сформованих унаслідок депривації негативних індивідуальних і групових рис та навичок і переорієнтацію атитюдів і референтних очікувань в оптимістичне світобачення, насамперед через уключення в якісно нові просоціальні відносини й види діяльності.

Висновки й перспективи подальших досліджень

Ненабуття або втрата соціальної ідентичності виступають основними причинами екзистенційної кризи, а типовими ознаками цього складного та болісного процесу є хаотизація самосвідомості, утрата особистісних сенсів буття, амбівалентність аксіологічної системи, розлади афективно-вольового спектра, поява соціалізаційних перепон і комунікаційних проблем. Типовими ознаками ідентифікаційної психогенези постають депресія, апатія, соціальний інфантилізм тощо. Через несформованість соціальної ідентичності особистісний розвиток деприванта супроводжують і детермінують численні суспільно-особистісні розлади, психічна нестабільність, зокрема ледь не перманентна афективна роздратованість, підвищена тривожність, а також помітна соціальна аутизація, загострена невротичність, схильність до переживання соціофобій. Цілком імовірними є навіть суїцидальні наміри як наслідок набутої/завченої безпорадності на рівні розв'язання життєвих проблем, що проявляються як спалахи агресивної та аутодеструктивної поведінки. Узагальнюючи, зазначимо, що аналіз окресленої проблематики засвідчує її особливу актуальність, адже об'єктом вивчення виступають депривовані діти з особливо вразливих категорій, які потребують фахової ревіталізаційної психолого-педагогічної та медико-соціальної допомоги, насамперед через деприваційні обмеження їхньої психогенези й численні перепони, що виникають унаслідок цього і впливають на повномірне та адекватне соціальне ототожнення.

Перспективи подальших дослідницьких студій убачаємо в проведенні крос-культурних досліджень, а також у широкому запровадженні ревіталізаційних медіально-рефлексійних тренінгових технологій із метою оптимізації особистісної психогенези депривованих людей.

Література

1. Гофман Э. Стигма: заметки об управлении испорченной идентичностью [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sociology.ru/forum/og> (дата звернення: 13.04.2000. html/).
2. Гошовська Д. Синергетичні аспекти ревіталізації депривованої особистості / Д. Гошовська, Я. Гошовський // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту ім. Володимира Даля. – Луганськ : Вид-во «Нолідж», 2014. – № 3 (35). – С. 140–145.
3. Гошовська Д. Соціально-психологічна ревіталізація депривованих і неповносправних дітей в освітніх закладах інтернатного типу / Д. Гошовська // Ревіталізація дітей з особливими потребами : монографія / за заг. ред. проф. Я. О. Гошовського. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2013. – С. 77–104.
4. Поляков Е. А. Развитие личности подростков в условиях социальной депривации и дизонтогенеза : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / Е. А. Поляков. – Москва, 2009. – 24 с.
5. Середницька І. Я. Психологічний аналіз кризи ідентичності у студентської молоді : автореф. дис.... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / І. Я. Середницька. – Одеса, 2005. – 20 с.
6. Archer S. L. Identity and the choice of social roles / S. L. Archer // *New Directions for Child Development*. – 1985. – P. 79–100.
7. Jaromowic M. Self-We-Others Schemata and Social Identifications / M. Jaromowic // *Social Identity: International perspective* / [ed. by S. Worchel, J. F. Morales, D. Paez, J. Deschamps]. – Sage Publications, 1998. – P. 44–52.
8. Marcia J. E. Identity and Psychosocial Development in Adulthood / J. E. Marcia // *Identity : An International J. of Theory and Research*. – 2002. – № 2 (1). – P. 7–28.

References

1. Hofman E. Stihma samjetki ob upravlenii isporchennoj identichnostju : Elektronnyj resurs. Regym dostupa: <http://www.sociology.ru/forum/ogl3.04.2000.html/>
2. Hoshovska D., Hoshovskyj J. (2014) Synerhetychni aspekty revitalisaziji depriyovanoj osobystosti. [Teoretuchni i prykladni problemy psychologiji]: zb. nauk. prac Schidnoukrainskoho nacionalnogo universytetu imeni Volodymyra Dala. Luhansk : Vyd-vo «Noulidz», № 3 (35). S. 140–145 [in Ukrainian].
3. Hoshovska D. (2013) Sozialno-psychologitchna revitilisazija depriyovanych i nepovnospravnych ditej v osvitnich zakladach internatnoho typu. *Revitilisazija ditej z osoblyvymy potrebamy: monografija*: za zah. red. prof. Hoshovskoho Ja. O. Luck: PP Ivanjuk V. P. S. 77–104 [in Ukrainian].
4. Poliakov E.A. (2009) Razvytye lychnosty podrostkov v uslovyiakh sotsyalnoi depriyvatsyy y dyzontoheneza : avtoref. dyss. ... kand. psychol. nauk: spets. 19.00.13 «Psykhohohyia razvytyia, akmeolohyia». Moskva. 24 p. [in Russian].
5. Serednytska I. Ja. (2005) Psycholohichnyj analis krysy identychnosti u studentskoji molodi : avtoref. dys. ... kand. psychol. nauk : spetc. 19.00.01 «Sahalna psychologija, istorija psychologiji». Odesa. 20 p. [in Ukrainian].
6. Archer S. L. (1985) Identity and the choice of social roles. *New Directions for Child Development*. P. 79–100.

7. Jaromowic M. (1998) Self-We-Others Schemata and Social Identifications [Social Identity : International perspective] [ed. by S. Worchel, J. F. Morales, D. Paez, J. Deschamps]. Sage Publications, 1998. P. 44–52.
8. Marcia J. E. (2002) Identity and Psychosocial Development in Adulthood. *Identity : An International J. of Theory and Research*. 2002. № 2 (1). P. 7–28.

Received: 03.04.2018

Accepted: 12.05.2018